

vurgulayan yazar, bu kavramın geleneksel fıkhıdaki maslahat kavramı ile karıştırılmaması gerektiğine de işaret ediyor. Günümüzde maslahat, âlimlerin kamusal alana müdahalesini sağlayan ayrıcalıklı aleti haline dönüşmüştür. Kardâvî de bu aleti en etkili şekilde kullanmaktadır.

Kardâvî'nin orta yolcu anlayışının onun takipçileri tarafından nasıl yönlendirileceği ve yorumlanacağı konusunda ancak birtakım spekülasyonlar yapılabilir. Salvatore'e göre Kardâvî'nin ulus devletin sınırları konusunda git-tikçe daha duyarlı hale gelen takipçileri, onun bir fakih olarak ulaşmadığı minimal devlet fikrine belki de bu orta yolculuk anlayışından hareketle ulaşacaklardır. Yine onlar daha etkili yöntemler bularak uluslararası İslâmî dayanışma ve hareketliliği daha etkili bir mücadele alanına çevirebilirler. Dolayısıyla Kardâvî'nin oluşturduğu uluslararası ağ kültürünün yapıcı kurumlar oluşturup oluşturamayacağı, süreç içerisinde medyatik olarak varlığını sürdürmekle birlikte, siyasî etki olarak varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği hakkında şimdilik bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Hiç şüphesiz bu esere katkı sunan yazarların Kardâvî'yi kitapları, vaazları, televizyon konuşmaları, hatta özel sohbetlerine varıncaya kadar böylesine yakından takip edip akademik değerlendirme konusu yapmaları takdir edilecek bir husustur. Toplumda etkili konuma ulaşmış şahsiyetleri onlara methiye düzme amacı gütmeyen akademik çalışmalara konu olarak seçmek ve bu şahsiyetleri farklı açılardan değerlendirmelere tabi tutmak, akademik camianın en önemli görevlerindedir.

Muammer İskenderoğlu*

Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi

Cihan Tuğal

çev. Ferit Burak Aydar

İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010. 330 sayfa.

Berkeley Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Cihan Tuğal'ın *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism* adlı eseri (Stanford, California: Stanford University Press, 2009) Türkçe'ye *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* başlığıyla çevirilmiş. Kitabın "Giriş" (s. 9-26), "Sonuç" (s. 267-299), "Kaynakça" (s. 301-318), "Dizin" (s. 319-328) ve "Teşekkürler" (s. 329-330) bölümleri dışında üç kısım ve altı bölümden oluşan Türkçe

---

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

çevirisinde, İngilizce aslının başlığında yer alan “kapitalizm” yerine “düzen” ifadesi tercih edilmiş. Çalışma ampirik olarak 2000-2002 ve 2006 yıllarında İstanbul’un Sultanbeyli ilçesinde gerçekleştirilen gözlem ve görüşmelere dayanmaktadır. 2000-2001 yıllarında Sultanbeyli’de bir devlet okulunda ilkökul öğretmenliği de yapan Tuğal, bu sayede ilçede siyasî partiler, belediye, camiler ve çay ocaklarında halkla ilişkiler kurmuş; beş yıllık bir aradan sonra tekrar sahaya dönen araştırmacı, kitabında bu iki dönemi (AK Parti iktidarı öncesi ve sonrasını) karşılaştırmaktadır.

Tuğal’ın çalışmasında, Türkiye’deki İslâmcıların -yaşadığı iddia edilen- aklileşme ve kısmî sekülerleşme süreci, Weberci yaklaşımın öngördüğü şekilde dünya çapında tarihsel bir eğilimin sonucu olarak değil, olumsal siyasî mücadelelerin bir serencamı olarak Sultanbeyli örneğinden hareketle incelenmiş (s. 11, 229, 233). Analizinde siyaseti devreye sokabilmek için yazar, elde ettiği verileri, Antonio Gramsci’den ödünç alıp kısmen revize ettiği “pasif devrim” modeli ve başta “hegemonya” olmak üzere bir dizi kavram çerçevesinde kuramsallaştırmıştır. Gramsci, *Hapishane Defterleri*’nde “pasif devrim” kavramını birden fazla anlamda kullanır. Komünist teorisyen, devrimci hareketlerin düzene soğurulması sürecine genel olarak “pasif devrim” adını verir. İtalyan düşünürüne göre bastırılmayan veya marjinalleştirilemeyen hareketler, siyasî yönetim tarafından massedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Kitlesel muhalefet etkisiz hale getirildikten sonra, taleplerinin bir kısmı mevcut sistem tarafından karşılanır; süreç içerisinde muhalif kadro ve sınıflar sistemin iktidar blokuna katılırlar.

Pasif devrim sürecinde hem siyasal-toplum hem de bunun önderliğinde sivil toplum bir dönüşüm yaşar. Tuğal, pasif devrim teorisini yeniden inşa etmek üzere Sultanbeyli örneğinden hareketle bu iki alandaki dönüşümü altı başlıkta inceler. Buna göre siyasal toplumun dönüşümü, önderliğin massedilmesi, ikili iktidarın massedilmesi ve kolektif tahayyülün massedilmesi şeklinde gerçekleşir. Sivil toplumdaki dönüşüm ise alışkanlıkların massedilmesi, uzamsal massedilme ve ekonomik massedilmeyi kapsar (s. 268-284).

Tuğal, Gramsci’yi revize ederek “hegemonya”yı ise şöyle tanımlar: “Tahakküm ve eşitsizlik için rızanın, günlük yaşamın ve ekonominin belli otorite örüntüleriyle özgül şekilde eklemlenmesi yoluyla, belli bir önderlik tarafından, farklılıklardan birlik yaratmak suretiyle örgütlenmesi” (s. 37). Bu anlamda “hegemonya”, hükmünü toplumla devleti birbirine bağlayarak icra eder. Bu noktada “siyasal toplum” (sivil toplumla devleti birbirine bağlayan alan, en başta siyasal partiler) önemli bir rol icra etmektedir. Tuğal’a göre İslâmî seferberlik, “organik kriz”lere (bir başka Gramscigil kavram) bir yanıt olarak hegemonyanın yeniden kurulmasıdır.

Tuğal, İslâm dünyasının birçok bölgesinde İslâmî siyasetin radikal bir şekilde başlamasına rağmen, sonunda piyasa güdümlü kısmen demokratik hat- ta kimi zaman Batı yanlısı bir çizgiye evrildiği tespitini yaparak bu durumun “hegemonyanın kuruluşu ve radikalizmin massedilmesi”ne işaret ettiğini savunur (s. 12). Bu noktada, söz konusu süreci sağlıklı bir evrim, uyum sağ- lama, aklileşme, sekülerleşme, demokratikleşme vs. şeklinde değerlendiren ve “ılımlı İslâm”dan da bahseden araştırmacılardan ayrılan Tuğal, Türkiye’de İslâmcıların 2000’li yılların başlarında vardığı noktayı uzun bir pasif devrim sürecinin son safhası olarak nitelendirir.

Kitaptaki analizlerin merkezinde bulunan “hegemonya” kavramı, tanımı gereği *yönetilenlerin* sisteme dâhil edilmelerini ima ettiğinden, kitlelerin se- ferberliğini açıklayabilmek için araştırmada “aşağıdan” bir inceleme uygun görülmüştür (s. 50). Yazar, katılımcı gözlem ve Marksist etnograf-sosyolog Michael Burawoy’dan ödünç aldığı genişletilmiş vaka yöntemine (*extended case method*) başvurmuş. Büyük örneklemelere dayalı istatistikî bir inceleme- den ziyade, bir etnografya çalışması yapmayı uygun görmüş. Tuğal, araştır- ması kapsamında genellemelere ulaşmayı değil, genişletilmiş vaka yöntemi- nin öngördüğü teorik yeniden inşayı amaçlamıştır. Bu yöntem, araştırmacı- nın da ifade ettiği gibi, aynı normların ve kuralların zaman içinde ve farklı durumlarda nasıl farklı kullanıldığının, mikro ile makro arasındaki bağların ve yerel aktörlerin dış güçlerle nasıl ilişkilendiğinin, dış küresel güçlerin ye- relere nasıl dayatmada bulunduğu ve yerellerin bu güçlere nasıl direndi- ğinin veya müzakerede bulunduğu gözlenmesine dayanır. Genişletilmiş vaka yöntemi, araştırmacıya analiz birimi yalnızca bir tek örnek olduğunda bile genel süreçler hakkında sonuçlar çıkarma olanağı, alan notlarından ya- rarlanarak teoriyi icat etmek yerine yeniden inşa etme imkânı sunar (s. 23).

Saha, kuram ve yönetime dair bu açıklamaların ardından, araştırmanın ve metnin değerlendirilmesine geçmeden önce, kitabı oluşturan üç kısım ve altı bölüm kısaca şöyle özetlenebilir: “İslâmî Hareketin Kavramsallaştırılması” başlıklı birinci kısım iki bölümden oluşuyor. Bunlardan “Bir Hegemonyacı Siyaset Teorisine Doğru” başlıklı birinci bölümde (s. 29-51), İslâmcı siyaseti inceleyen araştırmalarda başvurulan farklı teorik modeller değerlendirilmek- te (modernleşme, siyasal iktisat, toplumsal hareket, sivil toplum), bu yakla- şımlara alternatif olarak “sivil toplum”, “siyasal toplum” ve “pasif devrim” kav- ramları üzerine inşa edilen “hegemonyacı” bir siyaset teorisi önerilmektedir. “Türkiye’de Hegemonyanın Kuruluşu Olarak İslamileşme” başlıklı ikinci bö- lümde (s. 53-76) ise ilk bölümde ortaya konulan teorik çerçeveden hareketle Türkiye’de laik devlet ve İslâmî karşı çıkışın tarihsel gelişimi ana hatlarıyla ortaya konulmaya ve İslâmî taleplerin massedilmesiyle Cumhuriyet’in bir

hegemonyacı projeden diğerine nasıl geçtiği analiz edilmeye çalışılmaktadır. “Siyasal Toplum ile Sivil Toplumun Kopuşu” başlıklı ikinci kısım da yine iki bölümden oluşuyor. “Tevhidi Siyasal Toplum Çabaları” başlıklı üçüncü bölümde (s. 79-124), 1980’lerden 2002’ye kadar olan dönemde İslâmcı hareketin yükseliş ve düşüşünde siyasal toplumun rolü ve İslâmcı belediyenin devletin bazı görevlerini devralmasıyla ilçede oluşan “ikili iktidar” yapısı incelenmektedir. “Tevhidi Sivil Toplumun Kuruluşu ve Dağılışı” başlıklı dördüncü bölümde (s. 125-169), yine aynı dönem zarfında Sultanbeyli’de sivil toplum, günlük yaşam ve ekonomik ilişkilerde gözlemlenen değişim ele alınmakta, İslâmcıların siyasî parti, dernek ve ağlarla oluşturmaya çalıştıkları alternatif yaşam tarzları, mekânlar ve ekonomik ilişkiler oluşturma gayretleri incelenmektedir. “Siyasal Toplum ile Sivil Toplumun Birleşmesi” başlıklı üçüncü kısmın, “Modern İslami Siyasal Toplumun Ortaya Çıkışı” başlıklı ilk bölümünde (kitabın beşinci bölümü, s. 171-219), Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Sultanbeyli’de toplum ile devlet arasındaki bağları yeniden kurmak için ikili iktidar yapısının kalıntılarını nasıl yok ettiği incelenmektedir. “Modern İslami Toplumun Zaferi” başlıklı altıncı bölümde (s. 221-265), AK Parti’nin yaşam tarzları ve ekonomide İslâmîleşme ile sekülerleşmeyi nasıl birleştirdiği gösterilmeye çalışılmaktadır. “Karşılaştırmalı Perspektiften İslami Hegemonya” başlıklı “Sonuç” bölümünde (s. 267-299) ise Türkiye örneği Mısır ve İran’la karşılaştırılmakta ve İslâmcı hareketliliğin sadece Türkiye’de pasif devrimle sonuçlandığı iddia edilmektedir. Ayrıca, hegemonyacı siyaset modelinin diğer İslâmcılık örneklerini incelemek üzere nasıl kullanılabileceği ele alınmakta; böylece birinci bölümde önerilen pasif devrim teorisi karşılaştırmalı bir analizle tamamlanmaktadır.

Tuğal’ın çalışmasına yöneltilebilecek en temel eleştiri, Türkiye’de nihâi kertede AK Parti tecrübesiyle sonuçlanan İslâmî hareketlilik ile devlet arasındaki ilişkinin karşılıklı bir etkileşim sürecinden ziyade bir etken-edilgen rabitası şeklinde kurulmasıdır. Yazar, AK Parti’nin devlete karşı gelişmediğini, bilakis devletin İslâmcılığa saldırıları ile bağlantılı olarak doğup neşvü-nema bulduğunu savunmaktadır (s. 35). AK Parti’nin önderliğinde sendikalar, hemşerilik dernekleri ve cami halkı siyasî seferberlikten uzaklaştırmıştır. Devlete rıza gösterilmesini sağlamak için siyasal toplumla sivil toplum ortak hareket etmiş, pasif devrim düzen karşıtı kadroları ve stratejileri düzenle bütünleştirmiştir. Tuğal, mühim olanın dinin, ekonomik dinamiklerin, siyasal kurumların, devletin ve sivil toplumun birbiriyle bağlantılı hareket ettiklerini görmek olduğunu ifade etse de (s. 35) taraflararası karşılıklı etkileşimi ihmal etme eğiliminde görülmektedir. Oysa toplumsal-siyasal süreçlerde ilişkiye giren tarafların birbirinden etkilenmeleri ve her birinin dönüşümü

kaçınılmazdır. Bu etkileşimin/dönüşümün çoğu zaman eşitsiz olduğu bir gerçek olsa da incelenen vakada İslâmî kesimde görülen dönüşüm kadar, devlet yapısındaki değişim (askerî vesayetin etkisini büyük ölçüde yitirmesi gibi) de aynı derecede önem arz etmektedir. Şüphesiz, saha araştırmasının 2006 yılında sona erdiği hesaba katıldığında, son birkaç yıldır “düzende” gözlemlenen bu değişimin analize dahil edilmemesi anlaşılabilir. Fakat yine de, çok daha yeni bir gelişme olmasına rağmen, Mavi Marmara olayına yapılan atıf gibi (s. 275, dpn. 8) Ergenekon sürecine de işaret edilebilirdi. Peşinen belirtelim, devlet yapısındaki bu değişimi küresel kapitalizmin (meşhur dış güçler) talepleri doğrultusunda gerçekleşen bir süreç olarak değerlendirmek, bizi komplocu kısır bir yaklaşıma sürükleyeceği gibi, yazarın genişletilmiş vaka yöntemi bağlamında oldukça isabetli bir şekilde altını çizdiği yerel aktörlerin rolünün ihmal edilmesi tehlikesine de götürebilir.

Kitapta hissedilen bir diğer eksiklik, sosyal bilim araştırmalarında giderek önem kazanan etnografik yöntemle ilgilidir. Tuğal, öğretmenlik yaptığı Sultanbeyli’de “hoca” olarak anılmaya başladığını, bu sayede projesi için veri topladığını açıkça söylemesine rağmen, insanların güvenini kazanmış olduğunu ve ABD’de bir üniversitede öğrenci olmasından kaynaklanabilecek şüpheleri bertaraf etmeyi başarabildiğini belirtiyor (s. 21). Ancak okuyucu, araştırmacının saha deneyimi hakkında çok daha fazlasını merak ediyor. Mütedeyyin ilçe sakinleriyle onların evlerine misafir olacak, sofralarına davet edilecek, onlarla mahremiyet sınırlarında samimi sohbetler gerçekleştirecek; ev ve derneklerde yapılan hadis-tefsir okuma gruplarına katılabilecek kadar yakınlık kurmayı başaran Tuğal’ın, kişisel deneyimlerine ve ABD’de öğrenci olmasının yol açtığı muhtemel / muhtelif sorunlara dair daha ayrıntılı bilgiler vermesi, bu bağlamda karşılaştığı sosyal-bilimsel mesafe / nesnelleştirmeye ilgili sorunlara daha fazla değinmesi çalışmanın ampirik ve teorik çerçevesine katkı sağlayabilirdi.

Son olarak metinle ilgili bazı tâli-formel sorunlara değinelim: Tercüme faaliyetinin ötesinde, editoryal okumanın -özellikle çeviri eserler söz konusu olduğunda- ne kadar önemli olduğu bu metinde bir kez daha görülmektedir. Anadili Türkçe olan biri tarafından yabancı dilde kaleme alınan bir metnin, Türkçe’ye tercüme edilmesi durumunda bu önem daha da artmaktadır. Bu bağlamda göze çarpan bazı hata ve dil sürçmeleri şöyle sıralanabilir: Sultanbeyli ilçesine 28 Şubat sürecinde atanan yönetici için “kaymakam” yerine “vali” ifadesi kullanılmış (s. 116, *passim*). Dipnotta (dpn. 16), Türkiye’de Türkçe olarak yayınlanan bir gazeteye atıf yapılmasına karşın (“Sultanbeyli’yi Değiştiren Kaymakam”, *Hürriyet*, 26 Temmuz 2002) metin içerisinde aynı sayfada birkaç yerde “kaymakam” yerine “vali” ifadesi kullanılmış; editör gerekli

karşılaştırma ve düzeltmeyi yapmayı ihmal etmiş. Yine aynı dönemde imam hatip liselerindeki öğrenim süresinin “üç yıla düştüğü” ifade edilmiş (s. 73); doğrusu “dört yıl” olmalıydı. Kitabın 192. sayfasında aynı “apartman dairesinde” yaşayan birkaç aileden bahsediliyor; cümlenin devamından doğru ifadenin “apartman” olması gerektiği anlaşılıyor. Seyyid Kutub’un eserinin ismi bir yerde *Yol İşaretleri* şeklinde yazılmış (s. 128); İngilizce’de yaygın olarak *Milestones* olarak bilinen bu eser, Türkçe’ye *Yoldaki İşaretler* olarak tercüme edilmiş ve bu isimle bilinmektedir. İslâm dünyasında anonim yatırım yönteminin ekonomik bir analizi için Kur’ân-ı Kerim referans gösterilmiş (s. 166, dpn. 12); doğru referans kitabın kaynakçasında verilen Timur Kuran’ın *Islam and Mammon: The Economic Predicaments of Islamism* (Princeton: Princeton University Press, 2004) adlı eseri olmalı. Yine kitabın değişik yerlerinde “vaz etmek” yerine “vaaz etmek” ifadesi kullanılmış (s. 126, 183).

Sonuç olarak Tuğal’ın çalışması ampirik zenginliği, yöntemsel ve kuramsal çerçevesiyle Türkiye’de İslâmî toplumsal-siyasal hareketi anlama ve tartışma noktasında son derece önemli bir katkı sağlıyor. Türkiye’de küresel-yerel geriliminde ve devlet-siyasal toplum-sivil toplum ekseninde yaşanmakta olan dönüşümü kavrama noktasında önemli soru(n)ların altını çizen bu araştırmanın temel tezlerini sınamak/desteklemek üzere, “tepedeki kurumların İslâmîleşmesi, günlük hayatın ve kenardaki kurumların gayri İslâmîleşmesi” (s. 222) önermesinin ilk ayağını teşkil eden “siyasal toplum” (AK Parti kadroları) üzerine yapılacak etnografik incelemelere de ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

Enes Kabakcı*

---

el-İmâm Abdurrahmân b. el-Kâsım ve İctihâdâtuhû min hilâli’l-Müdevvene

Ali b. Belkâsım el-Alevî

Riyad: Mektebetü’r-rüşd Nâşirûn, 2007. 575 sayfa.

Ali b. Belkâsım el-Alevî’nin Mâlikî mezhebinin kurucu fakihlerinden İbnü’l-Kâsım hakkında lisans üstü tez çalışması olarak hazırladığı ve aynı isimle yayımlanan bu eser, beş bölüm ile giriş (“Mukaddime”, s. 7-17) ve sonuç (“el-Hâtıme”, s. 495-94) kısımlarından teşekkül etmektedir. Esere ayrıntılı bir dizin (“el-Fehârisü’l-âmmе”, s. 497-549) ve kaynakça (s. 550-72) da eklenmiştir. Çalışmasının İbnü’l-Kâsım’ın görüşlerinin bir araya getirilmesinden

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.